

**ACTES DEL X CONGRÉS INTERNACIONAL
DE L'ASSOCIACIÓ HISPÀNICA
DE LITERATURA MEDIEVAL**

**Edició a cura de
Rafael Alemany,
Josep Lluís Martos
i Josep Miquel Manzanaro**

Volum II

**INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
«SYMPOSIA PHILOLOGICA», 11**

Alacant, 2005

Asociació Hispànica de Literatura Medieval. Congr s (10 . 2003. Alacant)
 Actes del X Congr s Internacional de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval /
 edició a cura de Rafael Alemany, Josep Lluís Martos i Josep Miquel Manzanaro. -
 Alacant : Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2005. - 3 v. (1636 pp.) ;
 23,5 x 17 cm. - (Symposia philologica ; 10, 11 i 12)
 Ponències en català, castellà i gallec
 ISBN: 84-608-0302-3 (84-608-0303-1, V. I; 84-608-0304-X, V. II; 84-608-0305-8, V. III)
 1. Literatura medieval - Història i crítica - Congresos. 2. Literatura espanyola - Anterior
 a 1500 - Historia y crítica - Congresos. I. Alemany, Rafael. II. Martos, Josep Lluís.
 III. Manzanaro, Josep Miquel. IV. Título. V. Serie.
 821.134.2.09"09/14"(063)

Director de la col·lecció: Josep Martines

  Els autors

  D'aquesta edició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Primera edició: maig de 2005

Portada: Llorenç Piz 

Il·lustració de la coberta: Taulell amb escena de torneig (1340-1360),
 Museu Municipal de l'Almod , X tiva
 Imprimeix: T BULA Diseño y Artes Gráficas

ISBN (Volum II): 84-608-0304-X

ISBN (Obra Completa): 84-608-0302-3

Dipòsit legal: A-519-2005

La publicació d'aquestes *Actes del X Congr s Internacional de l'Associació Hisp nica
 de Literatura Medieval* ha comptat amb el finançament de l'Acció Especial
 BFF2002-11132-E del Ministerio de Ciencia y Tecnología.

Cap part d'aquesta publicació no pot ser reprodu ida, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per
 cap mitjà, ja siga electrònic, químic, mecànic, òptic, de gravació o de fotocòpia, sense el perm s previ de
 l'editor.

EL LLIBRE DELS OCELLS DE CAÇA APROXIMACIÓ A UN TRACTAT DE FALCONERIA DEL SEGLE XV*

1. INTRODUCCIÓ

Aquest treball constitueix la primera aproximació a un tractat de falconeria en català, el *Llibre dels ocells de caça* (*LOC*). Exposaré algunes consideracions referents al manuscrit que el conserva, per a, després, passar al contingut de l'obra i a l'anàlisi de les característiques que la poden relacionar amb altres manifestacions romàniques semblants.

El *LOC* es pot classificar en el subgènere dels tractats de falconeria, propi de les lletres romàniques medievals, les primeres manifestacions del qual es daten al segle x. Directament relacionats amb una de les activitats d'oci més conegudes de la noblesa, aquests tractats descriuen aquella afició, que es veurà reflectida en nombroses ocasions en la literatura. Els més antics solen ser simples reculls de farmacologia, però progressivament s'hi van afegint dades sobre ornitologia, cinegètica, anècdotes, comentaris sobre la societat del temps, etc. En les lletres catalanes, com sol passar en altres llengües, els més antics es limiten a fer llistats de receptes. Però el *LOC* té un lloc més avançat en el temps —s'ha datat en el segle xv— i incorpora característiques no estrictament farmacològiques.

Es conserva en el manuscrit 68 de la Biblioteca Universitària de Barcelona (ff. 108v-150), que prové del convent de santa Caterina dels dominics de Barcelona. Ha estat descrit i datat per Miquel Rosell (1958) qui li donà el nom *Libre dels aucels de cassa*, per Miralles i Toldrà (2000) i per Santanach (2003). Forma part d'un manuscrit compost per diverses obres dirigides a ajudar en les ocupacions més freqüents relacionades amb la cort, especialment les referides al servei que depenia del majordom: la falconeria, l'atenció als cavalls i als gossos, la cuina..., però també la cosmètica femenina.¹ Algunes d'aquestes obres van ser compostes per Manuel

(*) Aquest treball s'ha dut a terme en el marc dels projectes d'investigació BFF-2002-1254 i BFF2002-01273, finançats pel Ministerio de Ciencia y Tecnología.

1. Francesc de Borja Moll (1982: 323) l'anomena *Flors de les Medicines* i el considera un manuscrit anònim, traducció d'un tractat d'higiene de l'escola de Salern. La descripció més recent és la de Santanach (2003), obra que no coneixia en el moment de redactar aquesta comunicació.

Dies, majordom d'Alfons el Magnànim, però hi apareixen altres dos noms relacionats amb el manuscrit, el de Pere Miquel Carbonell, i el de Pere Ferrandi, autor d'unes «institucions» en honor de l'Assumpció de Maria. Hi ha una certa unitat en tot el manuscrit, que es pot constatar, per exemple, en el fet que hi apareix una mena d'índex general, i que, després, es desenvolupen els ítems que s'hi especifiquen, cosa que, malgrat algunes irregularitats, dona unitat al conjunt.

2. EL *LOC* EN EL MANUSCRIT

Després de sis fulls de guarda, el primer foli, 0r comença: «Aquest llibre, intitulat *Flos de les medicines o receptes del Tresor de beutat* fou compost per Manuel Dies, majordom del rei don Alfonso de Aragó». A continuació hi ha, en el mateix foli 0r, una taula resumida de les obres que conté el manuscrit, en la quals s'especifiquen els folis que corresponen a cadascuna i que duen numeració romana. Es tracta d'una lletra diferent de les dues que conté el manuscrit (C) i només sembla igual a la que fa un aclariment al primer capítol sobre els llinatges dels falcons (f. 122v), o la que en el f. 8v diu «falten alguns altres capítolls». Fa la impressió que es tracta de notes d'algú que ha ordenat el manuscrit. Miquel Rosell (1958: 76) atribueix la lletra d'aquest foli a l'arxiver Pere Miquel Carbonell, a qui considera autor també de la del començament del tractat de menescalia (f. 13r), hipòtesi descartada posteriorment.

El f. 1 comença «Si vols que diguen bé de tu no parles mal de negú», un fragment del *Llibre de bons amonestaments* d'Anselm Turmeda, sense el començament, i que no apareix a l'índex esmentat. Escrit en una lletra (A) que usa tinta negra i vermella, i que alterna en el ms. amb una altra (B) més gran, que no fa servir la tinta vermella i que no posa números als capítols.²

Després, el recto del f. 7 és on realment sembla que comença el nostre manuscrit, amb la introducció següent:

Así comensan los libros de madesines fetes de diverses reseptes que e tretes del *Tresor de Beutat*, segons aquelles he trobades pus nobles e pus aprovades per esperiència d'algunes notables persones e, per ço, en los presents libres intitulats *Flos de les dites reseptes*, los quals parlan primerament de banys e escubes e paladors d'altres cosses per mundificar les inmundícies del cos de les dones e de la baessa de la cara e d'altres pertides del cos; après parla de diverses madesines per ocelos de cassa, compost de reseptes provades, e de manescalia de bèsties, compost de reseptes provades fetes per diversos dochtors e altres en açò experts; e de totes maneres de confits de sucre hi de mel; e encara, de totes maneres de potatges de cuinar.

Aquest començament llarg, també amb lletra A, va seguit d'un índex de les tres primeres obres esmentades, que acaba al f. 11v. Hi ha després un dibuix del zodíac

2. Aquesta obra de Turmeda, que va tenir una gran difusió i va ser molt editada, es conserva, tanmateix, només en tres manuscrits (Metge & Turmeda 1926: 14).

i comença (13r) la primera obra. Així doncs, un primer foli amb un títol i una taula resumits i amb una lletra que té molt poques intervencions després i un altre títol més avant, complet, amb lletra A, i seguit d'un índex més complet.

Pel que fa al *Llibre dels ocells de caça* cal remarcar que el manuscrit s'hi refereix amb algunes variants: així, en el f. 0r, en el resum de la taula de l'obra llegim *Tractat dels aucells*. I en el f. 8v, en la taula extensa que segueix el títol més llarg llegim, després dels capítols sobre cosmètica per a les dones: «Así comense lo segon libre, dels aucells de cassa, qui trachta de diverses madesines, compost de reseptes provades segons apar per los dits capítols sagüens». Més avant, en el començament del llibre llegim: «reseptes que són medesinals per aucells de cassa, segons aquelles e trobades pus nobles e pus aprovades pes esperiencia de algunes notables persones. E per so, en lo present libre, intitulat *Fflore de les dites reseptes...*» (f. 108v). Així, el títol devia ser *Fflore de les reseptes que són medesinals per aucells de cassa*. D'una altra banda, l'inventari de Miquel Rosell l'anomena *Libre dels aucels de cassa*, un títol molt semblant al de l'índex llarg. Com que no només es parla de receptes i ja que en tots els casos apareix el sintagma «ocells de caça», considerem oportú adoptar el nom *Llibre dels ocells de caça* (LOC) per a aquest tractat.

2.1 Les altres obres que conté el manuscrit

En la introducció del f. 7r, s'ordenen els llibres; primer hi ha el llibre de cosmètica per a les dones i després el dels ocells, però aquest orde es canvia en el manuscrit i el llibre dels cavalls va en primer lloc. Així, en el f. 13r comença la primera de les obres que consten a l'índex esmentat anteriorment, i que és el «Llibre que tracta dels cavalls, compost per Manuel Dies, majordom del rei D. Alfonso de Aragó», títol en lletra C, la que Miquel Rosell (1958: 73) atribuïa a Carbonell, seguit, amb la lletra B, per una introducció «En nom de nostro senyor Déu Jhsu... com sia molt necessària cossa a tot cavaller e gentilhom [...] [13v] per què yo, Manuel Dies, maiordom del molt alt he poderós príncep e victoriós senyor don Alfonso rey d'Eragó raf? vuyl ffer un libre...».

Es poden observar algunes particularitats en el desenvolupament dels continguts d'aquesta obra que es repetiran en algunes altres i, especialment, en el LOC: els primers capítols no es troben recollits en la taula inicial, van en lletra B i són, en general, més llargs que els que apareixen després i que sí que recollia l'índex inicial. A més, donen consells, no són únicament receptes mèdiques, i no porten numeració de capítols. Després d'aquests, hi ha els capítols que s'indiquen a la taula inicial. Aquest procediment se segueix també en el cas del LOC, ja que en els primers folis hi ha capítols en una altra lletra i que no ressenya la taula inicial. Després, els huit primers capítols de la taula, també en lletra B, i segueix la resta en lletra A amb els ressenyats en la taula inicial. És a dir, sembla que es deixen folis en blanc abans dels capítols que corresponen als de l'índex i sembla que després es van reomplint aquests folis. Els capítols que corresponen a l'índex són, en general, molt breus, tots numerats, i molt nombrosos.

En el f. 70r comença el llibre *De les mules*, que no apareix en l'índex i va en lletra B. L'autor el justifica dient que els cavallers vells estan cansats i convé que vagen més ben reposats sobre les mules que no sobre cavalls. «Per açò, yo, Manuel Dies, ne ffaré un petit tractat [...]». I en el f. 89r, capítol xxx, «Pus avem parlat de la conexensa dels cavals e de les mules e de lurs malalties e gran part de les cures de aquelles. E enquera que avem a perlar dels alcells de cassa e de lurs malalties, e gran part de les cures, és nessesari a tot cavaller e gentil hom ho de qualsevulla condició sia sàpia hi entena tot lo cos de la luna, so és [...]», s'explica en quina època de l'any s'ha de fer cada cosa. Segueix el zodíac en el f. 103r, i en el 103v comencen les «Institucions de l'infant Ferrando» sobre la festivitat de l'Assumpció de Maria. Ni el llibre de les mules, amb les puntualitzacions del capítol xxx, ni les «institucions» sobre l'Assumpció es troben recollides en l'índex inicial.

A continuació (ff. 108v-150v) es troba el *LOC*, del qual ens ocupem més avall. Segueix (151r) un tractat de cosmètica femenina,³ que també té, com l'anterior, una introducció de lloança o *captatio benevolentiae*. Ara el començament del llibre va en lletra A, al contrari que el *LOC*, en lletra B; després canvia a B (157r), i més avant va alternant. Hi ha uns folis blancs al final i en el f. 172r, «Así comensa lo quart libre, de totes maneres de confits», amb una introducció, com el dels cavalls, el dels ocells i el de cosmètica, ara en lletra A, que passa a B a partir del f. 184. En el f. 185 (lletra B), «Así comensa lo libre de totes maneres de potatges» comença el llibre de sent Soví. L'últim foli està escrit en lletra poc llegidora i el segueixen tres folis en blanc al final.

Algunes d'aquestes obres s'han conservat també en altres manuscrits, com ara el *Llibre de bons amonestaments* o el de la cosmètica femenina, o bé en edicions antigues, com ara el *Llibre dels cavalls*.⁴ Només tenim edicions modernes del llibre de Turmeda (Metge & Turmeda 1927), del llibre de cuina del final, com *Llibre de sent Soví* (Grewe 1979), del *Llibre de totes maneres de confits* (Faraudo 1946; Santanach 2003) i del *Llibre dels cavalls* (Gili 1988).

Així, doncs, en l'índex inicial hi ha cinc llibres —remarquem que el dels confits diu quart llibre—: el de la cosmètica femenina, el *LOC*, el de menescalía, el de confits i el de sent Soví. En tots alternen dues lletres, hi ha una introducció, intervencions en primera persona, i s'hi afegeixen, almenys en el de menescalía i el *LOC*, informacions que no apareixen en l'índex inicial. Hi ha després altres obres que tenen poc a veure amb el manuscrit: el llibre de Turmeda, les constitucions, el de l'infant Ferrando, que fins i tot sembla fet per un altre notari. Queda el del cós de la lluna, i el de les mules. L'orde també s'ha alterat.

Pel que fa a l'autor o autors, podem dir que en el manuscrit hi apareixen dos noms: Manuel Dies i Pere Ferrandi. La unitat en els procediments de redacció, amb una introducció inicial i una sèrie de capítols amb comentaris, com l'aparició de la

3. Vegeu Avenzoza 1992, a qui agraesc les seues notícies sobre aquest tractat, que espera una pròxima edició a l'editorial Barcino.

4. El *Llibre dels cavalls* es tradueix al castellà el 1495; es conserva, a més, en dues edicions antigues (Barcelona 1515 i Barcelona 1525). A la Biblioteca de la Universitat de València hi ha diversos manuscrits de l'obra. També en tenim una edició moderna (Gili 1988), i una altra en preparació de Lluís Cifuentes.

taula inicial, o el fet que totes les obres estiguen escrites en primera persona, podrien portar-nos a la hipòtesi que Manuel Dies n'és autor, però ell només es declara autor, explícitament, del *Llibre dels cavalls* i el de les mules.

3. EL LLIBRE DELS OCELLS DE CAÇA (LOC)

En el f. 108v comença el tractat de falconeria amb la introducció que segueix:

Pus havem perlat dels cavals e de les mulles, neessari és que perlem dells aucells de cassa, e de aquells yo us ffaça algun servisi del present libre, lo qual vos he compost de diverses reseptes que són medesinals per aucells de cassa, segons aquelles e trobades pus nobles e pus aprovades per esperiència de algunes notables persones. E per so, en lo present libre, intitulat *Ffiors de les dites reseptes*, lo qual libre, senyors de gentils òmens ho de qualsevuylla estament no us he presomit ffer creer que aquel ayats al present nesesari per esmenar vostres gentilleses e en aquelles prou saber, com d'aquelles vos aya Déu prou bestantment dodats entre los altres gentils òmens qui de semblants gràcies se poden alegrar, mas aquest vos he ffet e compost per tal que per alguns accidents qui s'esdevenen en los dits aucells, desminuins les dites gràcies, vos poguéssets de haquell sevir e ajudar [109r] de vostres gentilleses. Sopicant las vostres benignitats senyors que prengau? mon servisi en grat, no segons que la sua valor marey, mas segons la bona affectió e volentat ab què lo dit servisi vos és per mi ffet. E, per tant com en lo dit tresor d'on és la present composició treta dels ocells és ffeta mensió de diverses madasines compost de reseptes provades e d'altres cosses per mundifficar e sanar e gorir los alcels, e lo nodriments de aquels, e coneguen, he sàpien les natures d'els, e que sàpien conéxer lo comensament de les malalties del dits ocells. E vosaltros yo crech que ya ayats e sapiats ya la manera de les medesines qui són medesinals per algunes cosses que son nesesàries de saber e ésser ffet als dits alcels segons que trobarest per les reseptes presents. E primerament trectarem dels espervers.

Aquesta introducció manifesta la unitat del manuscrit, adreçat a grans senyors i amb referència als altres tractats que conté. Comença amb el tòpic de la *captatio benevolentiae*, amb uns consells generals als falconers que han de cuidar els esparvers, els llocs on han d'estar, les coses que han de menjar, com han de començar a caçar, com han de ser atesos des de menuts. Després, sempre en lletra B, ve la divisió en capítols, de la manera següent: «Capítol [...] qui parla del esperver enreumasat», i amb una altra tinta es posa entre *Capítol* i *qui* el nombre corresponent, *primer*, *segon...*, potser posteriorment, això fins al f. 122v. Els primers van referits als esparvers i, més avant, es passa a parlar dels falcons. En el f. 122v llegim «Capítol xxv o dels linatges dels ffalcons», però una altra lletra segueix aquesta, i diu «Primer capítoll del linaje dels falcons» i des d'ara no s'afegeix cap numeració als capítols. Es descriuen deu llinatges de falcons, de manera que no es tracta de

medicines, sinó de consideracions més aviat d'orde ornitològic, amb anotacions geogràfiques, etc. Aquesta part acaba bruscament a meitat del f. 138v sobre «lo regiment» dels falcons, que queda inacabat. I en el f. 139r comença, en la lletra A, una sèrie de capítols, que són una altra vegada receptaris de malalties i que corresponen a l'índex inicial. Acaba en el f. 148v amb la frase «asi comensan las madesines dels cans de cassa», el 149 no te res, el 150 algunes notes sobre els gossos i en el 151 comença el tractat sobre la cosmètica femenina.

Podem concloure que en l'índex inicial es posen una sèrie de capítols, que són els que apareixen en la darrera part del tractat, que estant tots numerats i que tenen la mateixa lletra que l'índex, i en realitat, corresponen al que es dona en la taula inicial llarga, és a dir són un seguit de receptes per a cuidar els ocells de caça. Sembla ser que hi ha uns capítols que s'afegeixen, amb la introducció, no només sobre receptes mèdiques, sinó amb alguns consells sobre com tractar els ocells, i una part sobre els llinatges dels falcons, d'una altra mà, i escrita per davant dels anteriors, procediment que també s'observa en el llibre dels cavalls, del començament. Cal advertir que en el cas dels capítols que s'escriuen seguint la taula inicial llarga, es tracta simplement d'un seguit de receptes, mentre que els afegits per davant contenen una introducció, com hem vist, cosa que podria indicar que es buscava donar unitat a tot el conjunt.

3.1 *Contingut del LOC*

La *captatio benevolentiae* inicial va seguida d'unes primeres indicacions sobre la matèria del llibre, que pretén prevenir les malalties més que indicar-ne remeis, donar receptes per curar, però també sobre l'alimentació, sobre les diverses natures dels ocells, sobre com saber reconèixer els símptomes i prevenir les malalties. Després de les receptes, diu «capítols» sobre el refredat, les infladures a la boca, la febre, la gota, etc. No es tracta únicament d'una successió de receptes amb els ingredients corresponents: hi ha indicacions sobre símptomes, s'hi expliquen de vegades diverses opcions, es contenen anècdotes, coses que han arribat a qui escriu perquè li les ha contades algú, perquè les ha vistes en els seus viatges, etc.

En el capítol 19 s'anuncia que el que segueix es refereix als falcons i, com s'ha fet abans en el cas dels esparvers, es donen algunes indicacions prèvies sobre el lloc on han de viure, com s'han de cuidar, etc. Uns capítols sobre què fer si l'ocell no vol caçar, sobre la muda, el «reuma» i la gota, precedeixen el 25, que conté una extensa enumeració dels llinatges dels falcons, amb les corresponents descripcions de les característiques físiques, llocs de procedència, costums, etc., de cadascun d'ells. Els llinatges són: *sacre*, *griffaut*, *montarí*, *palegrí*, *gilbós*, *falcó negre*, *falcó blanc*, *roig*, amb els *peus d'atzur* i *mirla*, i al final els que són mesclats. Hi ha molts detalls interessants: es donen noms de diferents personatges relacionats amb la falconeria, s'esmenten llocs geogràfics, es contenen novament anècdotes, coses aconsellades per ermitans, o per cavallers amb qui ha tingut relació qui escriu. En un nou apartat final es parla de falcons no inclosos en aquests llinat-

ges, com el *llaner* o com aquells qui són mesclats d'algun dels llinatges anteriors i altres no nobles.

Un nou apartat, sobre el regiment dels falcons, es divideix en tres parts: *domdar*, sanitat i malaltia, però el capítol queda inacabat i, al foli següent, figura una nova relació de capítols començant la numeració altra vegada, ara només amb receptes mèdiques. Aquests nous capítols corresponen als que s'esmenten en l'índex inicial del manuscrit, que estan escrits amb una altra lletra. Podem considerar que es tracta d'un nou tractat de falconeria, que segueix en el manuscrit a l'anterior, però que pot ser anterior en el temps (ja que textos més antics tenen aquesta factura de receptes més estrictes, sense l'afegit de consells cinegètics o la inclusió d'anècdotes) i en l'espai (perquè podria haver-se canviat l'ordre dels quaderns en el manuscrit). El tractat anterior, a més, esmenta molts noms de savis o de falconers que ara no apareixen. Els primers quaranta capítols donen remeis per a malalties d'ocells de caça en general, però generalment es refereixen al falcó. Abans del capítol 41 hi ha un aclariment que explica que comencen les medicines per als astors, i després del 52 s'explica que es parlarà dels remeis per als esparvers. Açò fins al 61. Llavors, una introducció diu que comencen les medicines per als gossos de caça. Tanmateix, aquesta part consta d'un únic capítol, el 62, i acaba el tractat sense cap frase de cloenda.

3.2 Estudis que s'han fet sobre l'obra o sobre el manuscrit

Els autors de les edicions d'algunes de les obres que conté el manuscrit, que hem esmentat més amunt, han trobat fonts, models dels textos editats, però no donen més dades sobre el manuscrit que les que aportava Rossell. Moll (1982), per altra banda, el considera traducció d'un tractat d'higiene de Salern. El tractat de cosmètica femenina es conserva en un altre manuscrit (Avenoza 1992) i tindrà una edició pròxima a càrrec de Montserrat Cabré (Cifuentes 2001). L'editor del *Llibre de sent Soví*, per exemple, diu que hi ha un altre manuscrit a València de la mateixa obra, més breu, i creu que l'autor del de Barcelona va fer una compilació de diverses obres, de manera que amplia molt el de València i té en compte altres tractats. Hi ha un pròleg també del compilador, similar als dels altres llibres del manuscrit (Grewe 1979: 50 i 53):

Un cert compilador o editor que va utilitzar una varietat de materials, que inclouen una versió del Sent Soví, un petit tractat de cisòria, un catàleg de peixos i una extensa col·lecció de receptes [...] S'hi palesa un desig de fer que l'obra sigui sistemàtica i comprensiva i que tingui un cert to elegant en comparació amb el més modest Sent Soví primitiu. És possible que es tracti d'un encàrrec fet per la noblesa.

En el cas del tractat que ens ocupa podem dir que també hi ha la tasca d'un compilador, que beu de diverses fonts, ja que, per exemple, la segona part és un receptari que renumera els capítols des del primer i que probablement corresponia a un altre tractat afegit al que hi ha en les pàgines que el precedeixen.

3.3 *El LOC en el context romànic*

Com a gènere, els tractats de falconeria no tenen models precedents en la literatura grecollatina; es pot dir que ens trobem davant d'un gènere específicament medieval (Van Den Abeele 1994: 20). Els textos llatins més antics en la Romania es daten en els segles x, *Anònim de Vercelli*, i xi, *Liber accipitrum* de Grimaldus. En el segle XII sorprèn el nombre elevat de mostres; així, el *De avibus tractatus* d'Adéland de Bath, l'*Epistola Aquile, Symachi et Theodotionis ad Ptolomeum*, el *Dancus Rex*, el *Guillelmus Falconarius* i d'altres fins al segle XIV, la major part dels quals procedents de terres italianes, sobretot meridionals. Textos escrits per reis, gent docta, metges, o també alguns falconers; i dirigits a nobles, sobirans o amateurs instruïts de manera oficial, encara que, per les seues característiques, suposen un públic de gent de l'ofici, els qui cuidaven els ocells de caça.

En les llengües vernacles es conserven traduccions de molts d'aquests tractats, que van evolucionant i ampliant-se; així, per exemple, en les lletres castellanques es conserven textos de cetreria fins al primer quart del segle XVII, quan comença a decaure el gènere. Fradejas (1998) ha explicat per als tractats castellans que els més antics solen ser col·leccions de receptes destinades a la cura de les aus i que, a partir del segle XIII, van ampliant-se els continguts i s'hi inclouen informacions molt variades, com ara dades biogràfiques dels autors, anècdotes, etc. En els tractats del XV, obra de professionals de la caça, s'usa també la literatura precedent, per a complementar-la o per a censurar-la.

Les lletres catalanes conserven bastants mostres d'aquests gèneres, una de les més conegudes fins al moment és el *Libre del nutriment he de la cura dels ocells los quals se pertanyen ha cassa*, conegut també com *Pistola a Tolomeu*, sobre un model llatí del segle XII, i que ha tingut diverses edicions en el segle XX. Una d'aquestes diu en la introducció: «I si la cavalleria catalana deixà en nostra Bibliografia un bell rastre de testimonis de sa vida plena d'ufana, en forma de poemes, histories, noveles, tractats didactics, inventrais d'armes i d'arnesos, etc., etc., no feu menys la falconeria, trobant-se avui en els arxius i biblioteques bon nombre de documents i llibres referents a tant noble exercici» (Libre 1910: 5).⁵ A més de la *Pistola a Tolomeu*, en les lletres catalanes coneixem actualment diversos tractats de falconeria: a la biblioteca de la Fundación de Francisco de Zabálburu y Basabé de Madrid es conserva un manuscrit (signatura vitrina) del segle XIV que conté quatre tractats en llengua catalana; un d'ells és una versió de la *Pistola a Tolomeu* (Piccat 1999). Altres dos corresponen a les versions catalanes de *Dancus Rex* i *Guillelmus Falconarius* (Garcia 1999). El quart és un curiós tractat en vers (Garcia 2002). Del segle XIV, és el llibre d'Antoni de Vilaragut «Les malalties dels falcons, com venen e de quina manera venen e de que poseeixen». En manuscrits del segle XV es conserven el *LOC*, objecte d'aquest treball, i el «Tratado de melisina para todas aves de casa» ms. 102, ff. 25-41 a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, dedicat a

5. Vegeu, sobre l'activitat de la falconeria a la Corona d'Aragó, Vincke 1972, Pérez Martínez *et alii* 1991, Bover & Rosselló 2002.

una dama. En un manuscrit de finals del xv o de principis del xvi es conserva el *Libre de caça, Libre de animals de casar*, de la Biblioteca General i Històrica de la Universitat de València (signatura 1295). El *Llibre de cetreria* del vescomte de Rocabertí apareix copiat en un manuscrit de finals del xv o de principis del xvi.⁶ Del segle xvi és l'obra de Joan Baptista Anyés *Apologia in venatores, pro avibus, ad illustrem Oliux Comitem, cum expositionem multarum avium, sermone Graeco, Latino Atque Valentino [...] Valentia 1543* (Anyés 2001). Finalment, sembla ser que hi ha un altre tractat a la biblioteca del marquès de Barberà, a Barcelona, al qual fins ara no s'ha pogut accedir.

Tal i com ha quedat explicat, el *LOC* està compost per dues parts clarament diferenciades ja que després de la primera hi ha una renumeració dels capítols començant una altra vegada pel primer. La segona part s'assembla més als textos més antics, una sèrie de 62 receptes seguides sense pràcticament cap comentari d'altre tipus. Contràriament, en la primera part hi ha molts altres aspectes afegits. dades cinegètiques, comentaris sobre l'ensinistrament, consells sobre el règim higiènic, comentaris sobre zoologia, etc. Sobre els ocells de caça els tractats fan classificacions diferents, una d'elles (Van den Abeele 1994: 50), els divideix en esparvers, falcons i àguiles. Els textos més antics coneguts són els que parlen dels esparvers. Ara es donen una sèrie de dihuit receptes per cuidar els esparvers. En molts casos hi ha més d'un remei, perquè probablement qui escriu té fonts diverses, que cita de vegades; fins i tot introdueix comentaris i anècdotes variades, com en el fragment següent:

Encara cové que ls nodridors dels aucels sien hòmens tenprats sostinents e no sien jutjadors [109v] ne enbriachs ne necligens. Encara cové que sien hòmens que s sàpien donar grat que no fassen vollar descovinent hora. Encara que no sien hòmens sutzes he lo alé no li puda ne vaya volentés a les putanes. Si asò era l'esperver no és ffit panyós e temorós. Deu encara procurar covinentesa de loch e de cella on lo deu hom nodrir, com no és neguna cosa que tant ajut a llur natura com és soptill he nedeu e en así soptill el deu ésser nodrit. Deuse hom encara guardar que hom no meta l'esperver en casa hon haya sotzura ne pudor. Ne en lo mes de hoctumne que om verema no pos l'esperver en loch on l'ardor ne la pudor del boliment del vi no l puya tocar, com yo n'e vist per semblant cossa morir. Encara diu hom que si alguna fembra té les ffaldes levades he mostre a l'esperver la sua natura tantost mor. E yo e-n demanades algunes ffembres que m'an dit que ver és.

(114r)

Pel que fa a les referències a altres obres, que hi són bastant nombroses, algunes es poden identificar. Des del començament es diu que les receptes estan tretes del *Tresor de beutat*, com altres textos continguts al mateix manuscrit. En diferents

6. N'hi ha una edició facsimil a Barcelona de 1951. Trias de Bés (1996) situa la redacció del tractat en el segle xvi, però sembla anterior.

ocasions es refereix a remeis i consells procedents d'Alemanya, i al mestre d'aquesta art, la de les receptes que dona. Esmenta el mestre Joan Alamany, qui a Bolunya usava un determinat remei (f 114r).

A la fi del capítol XVIII es dona per conclòs el comentari sobre els esparvers i s'anuncia que endavant es parlarà dels falcons. Després d'una introducció, es passa a parlar de les malalties, però sobretot es descriu amb molt de detall la classificació dels falcons, que en aquest cas és la mateixa que fa Albert el Gran (T 1280) al *De animalibus*, un comentari sobre l'obra zoològica d'Aristòtil i que es dedica, en el llibre 23 als ocells i en el capítol 40 s'ocupa dels falcons. Albert fa la classificació següent: «1. falco sacer, 2. gyrofalco, 3. falco montanarius, 4. falco peregrinus, 5. falco gybosus, 6. falco niger, 7. falco albus, 8. falco rubeus, 9. falco qui habet pedes azurinos, 10 mirle, 11. tria genera lanariorum, 12. quator genera permixtorum falconum» (Stadler 1920; Van den Abeele 1994: 55-56). I el *LOC*:

Lo primer linatge de nobles ffalcons he lo pus noble que sia és aquell que alguns hòmens apellen sacre; Lo segon linatge dels nobles ffalcons és griffaut; Lo linatge dels ffalcons montarins és lo ·III· en noblesa de natura; Lo linatge del ffalcó que és dit [127v] palagré és lo ·IIII· linatge en la noblesa dels ffalcons; Lo ·V· linatge dels ffalcons nobles és gilbos; Lo ·VI·è grau del linatge dels ffalcons e la noblessa possan lo ffalcó negre; Lo ·VII·è linatge dells ffalcons hes lo ffalcó blanch; Lo ·VIII· linatge dels ffalcons és aquell qui és apellat roig; Lo ·VIII·o linatge dels ffalcons, qui ya·s declina de la quantitat dels nobles ffalcons és aquell qui a los peus blaus e de collar d'ezur; Lo ·X·è linatge ho lo darrer dels ffalcons és aquell qui és molt poch en sa cantitat, e és appellat mirla,⁷ e en romans la apellan hom guerli.

(ff. 127r i127v)

I conclou amb els laners i els falcons mesclats. La traducció que es fa d'Albert el Gran és fidel i extensa. La primera classificació dels falcons es troba en el *Dancus*, i després en l'*Epistola Aquile, Symachi et Theodotionis ad Ptolomeum*, que pren per a la seua classificació Albert el Gran. En aquest cas, el *LOC* també esmenta clarament l'*Epistola* quan es refereix a Simacus (122v) i Tolomeu «E per so és manament de Opotolomeu, rey de Egipta que atart lo tenga hom en la mà sinó en l'alba he en temps de cassa» (126r, vegeu també f. 136r). Quan parla del sacre, el text diu: «E Simacus lo apelle brotany. E alguns altres lo apellen ha eripill? quax qui vol dir ffalcó qui a mal aher» (f. 122v). En efecte, l'*Epistola* parla del falcó *britannius*, però quan va ser recollida en el *Liber de natura rerum* (v, 50) de Tomàs de Cantimpré cap a 1240, aquest tipus de falcó es diu també *aerophilo* o *aelion* (Van den Abeele 1994: 57), noms que poden relacionar-se amb l'*aeripill* del nostre text i que per tant, indicarien que aquell *altros* del text es referiria a Cantimpré. Així mateix, hi ha referències a altres textos coneguts com el *Dancus Rex* i el *Guillelmus Falconarius*.

Finalment, hi ha alguns fragments que es poden relacionar amb el llibre del vescomte de Rocabertí. Quan comença a parlar dels falcons introdueix un comen-

tari sobre la manera de curar els ocells cecs amb una anècdota relacionada amb Guido. El fragment està inclòs en el capítol 21 que explica què s'ha de fer si l'ocell no vol caçar. Per tant en principi l'anècdota no té relació amb el capítol:

E deus saber que un canonge qui avia nom Guido avia un esperver de ·VI· mudes lo qual tornà orp en axí que no-s veyà lo past que hom li donava, e pexeren-lo axí com hom pex coloms. E durà-li aquella segatat bé ·VII· messos ho ·VIII· enperò negun senyal de seguetat no li paria en los ulls, ans los avia axí clars com null temps ach. Al qual, après moltes medesines que li hach ffetes que res no li valgueren, donà-li alohes en pólvoro/ra [121r] en candatat de un ciuro? envolpat en un trosset de carn e recobrà-la vista ans de tres dies. E de asò matex e asò matex poràs donar als hòmens avent aytal malaltia. E diu Gualien que girapiga?⁷ val axí matex a reustaurar la vista. E cara deus deus saber que aquell matex Guido avia acostumat de untar lo cap del esperver ab sobó. E dix-me que duptava si era garit per virtut del sabó ho del alohes. Mas a mi és semblant que per la virtut del alohes ffos estat garit.

(f. 120v-121r)

El text de Rocabertí està parlant de les ferides i de com curar-les i diu:

Axí bona medisina a mal d'uls, la qual feu un prevere canonge anomenat Guido en Alemanyia que molt sabia a conexia de la malaltia dels sparvers e falcons. Lo dit Guido tenia un sparver lo qual tornà orp e no i veia y tenia los uls clars axí com si no tengues mal, al qual lo dit Guido (20r) asaga moltes cures e medisines, les quales no li valgueren res, après donà en aquell aloes en polvera, enbolicada en quantita de un cuiro en una poca de carn e recobrà la vista ans de tres dies. Açò és ver axí matex, es bo aloes a les persones avant aquest mall en lo uls.

(f. 19v-20r)

Un altre punt de contacte entre aquest tractat i el de Rocabertí es pot trobar quan es parla de la muda dels ocells (capítol xxii, f. 121v i capítol lviii, f. 148r), que coincideixen en el remei amb Rocabertí (10v), indicacions que no apareixen en altres tractats antics.

Hem de concloure que el *LOC*, com altres tractats romànics de falconeria, ha anat incorporant a les receptes farmacològiques nombroses informacions d'ordre cinègic i zoològic ben interessants; que, així mateix, ha inclòs anècdotes i informacions sobre la societat del seu temps, com l'esment de personatges relacionats amb la falconeria: l'ermità, alguns falconers, Guido, etc. Es fan referències no només a les experiències d'altres mestres coneguts, sinó a textos anteriors del gènere, cosa que mostra el coneixement de l'autor de la matèria, així el llibre de Frederic de Hohesthaufen, l'*Epístola a Tolomeu*, el *Guillelmos falconarius* principalment,

7. Giripiga: Sèver sucótri (Tortosa). El text és el de la transcripció proporcionada pel Dr. Fradejas.

tractats dels segles XII i XIII i la part més important tradueix, des de l'ordenació de les espècies dels falcons, l'obra d'Albert el Gran. Queda la incògnita de per què hi ha dues sèries de receptes mèdiques en el tractat.

4. CONCLUSIONS

El *LOC* es troba copiat en un manuscrit en el qual es recullen obres tècniques que semblen destinades a ajudar el personal de la cort reial que depèn del major-dom; malgrat que va dirigit als grans senyors, com el rei, dona consells necessaris als majordoms, falconers, etc. El manuscrit manté una certa unitat indicada per l'índex inicial i els procediments compositius de diverses obres, com són el fet de tenir una introducció inicial, un seguit de receptes i estar escrit en primera persona. Pel que fa a l'autor o autors, el nom de Manuel Dies hi apareix explícitament en el cas del *Llibre dels cavalls* i el de les mules, i, almenys per a les obres indicades a l'índex, podríem pensar que es tracta del mateix autor. Un títol, que atribueix les obres a Dies, i un índex resumit en la primera pàgina i algunes notes interiors en una altra lletra fan pensar en la intervenció d'algú altre per a reordenar el manuscrit.

El *LOC* està compost per dues parts clarament diferenciades, una primera sobre els esparvers i els falcons, amb la classificació de les diferents espècies d'aquests, i una segona composta només per un seguit de capítols amb receptes farmacològiques. Com en altres obres del manuscrit, podem pensar en un compilador que recollia informació i l'ampliava, potser, per encàrrec reial. El *LOC* inclou una extensa classificació dels falcons igual a la que Albert Magne explica en el seu *De falconibus*, i demostra conèixer la literatura del gènere, ja que cita obres com el *Guillelmus falconarius* o l'important tractat de l'emperador Frederic de Hohestaufen, inclou moltes anècdotes, referències a personatges alemanys, falconers, mestres, etc., indicacions que semblen experiències de qui escriu, tal i com s'esdevé també en altres tractats romànics dels segles XIV i XV, que ja no es limiten a la sola enumeració de receptes. Hem pogut documentar algunes fonts per a la descripció dels falcons, la principal de les quals és Albert el Gran. També hem constatat que el llibre del vescomte de Rocabertí conté algunes anècdotes coincidents amb les del nostre tractat.

Lèxicament és un text riquíssim, hi ha noms de plantes, de llocs geogràfics, de malalties, però, a més, hi ha vocabulari especialitzat de la cinegètica:

E quant aquel trauràs de la muda, per so que les penes sien pus ffermes ffer has gits⁸ que no sien trop curts ne trop larchs. E no sien ffets de cuyr dur perquè no li puxen mal ffer. Puys posa-li-la longua⁹ axí com te sia semblant: E com aquell volràs ffer venir a lloura envers tèrcia garde't que en lo vespre no li ages ffeta massa gran gorga.¹⁰
(110v)

8. Git: Corretja que els caçadors fermaven a les cames de les aus de presa; cast. *pihuela*.

9. Llonga: Corretja amb què es fermaven els ocells de caça.

10. Gorga deu voler dir: Pastó, menjar que s'engoleix una au en una vegada.

Com també algunes referències a com es diuen alguns noms en altres llengües. Cal ressaltar, pel seu interès literari, les introduccions, algunes vegades en forma de carta, i també alguns exemples i comparacions, com aquesta que segueix, quan es parla del ix llinatge dels falcons:

Esdeven-se que com aquell qui a los peus d'assur se leva en alt per fferir abrivadament ell comensa estar per pahor ab les ales sospesses e no ve axí com deu abrivadament sobre la pressa. E aquesta propietat ha per sa natura, mas per l'ajuda e per la dessiplina del hom qui li ajuda sovín pren mayor abrivament mas no ve axí con ffacó; dels hocells de cassa és ací com de la ffortelesa dels cavallers; com molts cavallers són per lur natura e per lur compleció ffebles e volpenys, emperò per saber de cavalleria e per hus de junta? que ffan sovén he per esprovament de esvahyr lurs enemichs e de esperar e de ffarir he de aguaytar he per ffiansa de lurs companyons que-ls ajuden moltes de vagades e sovén [135r] ffan nobles ffets victoriosos. Atresí és d'aquest linatge de ffalcons, cor jatsia que sia poruch per natura, emperò per la esperiència que pren de-ll savi ffalconer e per lurs (l'ús?) de enderrocar e de retanir los hocells e per ffiansa dell ffalconer qui li és de prop és ffet millor he pus abrivat que no és per la suha natura. L'esperver pren axí matex aquest abrivament per rahó d'aquell qui-ll porta e per asò ell pren moltes vegades ocells qui són molt pus grans he pus fforts que ell.
(ff. 134v-135r)

MARINELA GARCIA SEMPERE
Universitat d'Alacant

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ANYÉS, Joan Baptista (2001), *Obra profana. Apologies, València 1545*, introducció d'Eulàlia Duran i Grau, edició del text llatí i traducció catalana de Martí Duran i Mateu, Universidad Nacional de Educación a Distancia, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.
- AVENOZA, Gemma (1992), «Una còpia desconeguda del *Tresor de beutat* i altres tractats mèdics (BDC ms. 864)», *Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, 6/2, pp. 229-236.
- BOVER, Jaume & Ramon ROSSELLÓ (2002), «La cetrería en las Islas Baleares: siglos XIII-XV», dins José Manuel Fradejas, ed., *La caza en la Edad Media*, Tordesillas, Instituto de Estudios de Iberoamérica y Portugal / Seminario de Filología Medieval / Universidad de Valladolid, pp. 9-25.
- CIFUENTES, Lluís (2001), *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Universitat de les Illes Balears.
- FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, Lluís (1946), «*Libre de totes maneres de confits*. Un tratado manual cuatrocentista de arte de dulcería», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XIX, pp. 97-134.

- FRADEJAS RUEDA, José Manuel (1998), *Literatura cetrera en la Edad Media y el Renacimiento Español*, PHMRS, 13, Londres.
- GARCIA BALLESTER, L. (1975), «The *Epistola Aquilae, Symachi et Theodotinis ad Ptolomeum regem Aegypti de avibus nobilius* and its 14th century catalan version», *Episteme*, 9, pp. 253-70.
- GARCIA SEMPERE, Marinela (1999), *La versió catalana medieval dels tractats de falconeria 'Dancus rex' i 'Guillelmus falconarius'*, Alacant, Servei de Publicacions de la Universitat d'Alacant.
- (2002), «"Quan d'ombra Déu sa curatura". Aproximación a un tratado catalán de cetrería en verso», dins José Manuel Fradejas, ed., *La caza en la Edad Media*, Tordesillas, Instituto de Estudios de Iberoamérica y Portugal / Seminario de Filología Medieval / Universidad de Valladolid, pp. 99-117.
- GILL, Joan, ed. (1988), *Libre dels cavayls que compós Ypocras: manuscrit del segle xv*, Oxford, The Dolphin Book Co.
- GREWE, Rudolf, ed. (1979), *Libre de sent Soví*, Barcelona, Barcino. [2003, 2ª ed.]
- LIBRE (1910), *Libre dell nudriment he de la cura dels ocells los quals se pertanyen ha cassa*, Barcelona («Recull de textos catalans antics», 12).
- METGE, Bernat & Anselm TURMEDA (1927), *Obres menors*, text, introducció, notes i glossari per Marçal Olivar, Barcelona, Barcino.
- MIQUEL ROSELL, Francisco (1958), *Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, I, Madrid, Direcciones Generales de Enseñanza Universitaria y de Archivos y Bibliotecas, Servicio de Publicaciones de la Junta Técnica.
- MIRALLES, Eulàlia & Maria TOLDRA (2000), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, II.1, direcció d'Eulàlia Duran, Barcelona, Biblioteca Pública Episcopal i Biblioteca de la Universitat, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pp. 83-89.
- MOLL Francesc de Borja (1982), «Sorpreses i problemes d'un filòleg davant la medicina medieval», dins *Textos i estudis medievals*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 319-334.
- PÉREZ MARTÍNEZ, Lorenzo *et alii*, eds. (1991), Jaime III rey de Mallorca, *Leyes Palatinas*, cod. N. 9169 de la Bibliothèque Royales Albert I, presentación y transcripción de Lorenzo Pérez Martínez, introducciones de Gabriel Llompart y Marcel Durliat, traducción de Miquel Pascual Pont, fotografías de Francisco Llompart Mayans, José J. De Olañeta («La isla de la calma»), Palma de Mallorca.
- PICCAT, Marco (1997), «La *Pistola a Tolomeu emperador d'Egipte*: un nuovo testimone», en Günter Holtus, Joannes Kramer i Wolfgang, eds., *Italica et Romanica: Festschrift für Max Pfister zum 65. Geburtstag*, pp. 341-353.
- SANTANACH I SUÑOL, Joan, ed. (2003), *Libre de totes maneres de confits*, dins Grewe 1979.
- STADLER, Hermann, ed. (1920), Albertus Magnus, *De animalibus libri xxvi nach der Cölnener Urschrift, zweiter band, buch XIII-XXVI enthaltend*, Münster, Aschendorffschen Verlagsbuchhandlung, XXI, pp. 893-1664.
- TRIAS DE BES, Xavier (1996), «El *Llibre de cetreria* del vescomte de Rocabertí: luces y sombras de un códice catalán del siglo XVI», *Anuario de la Asociación de*

- Bibliófilos de Barcelona*, Barcelona, Asociación de Bibliófilos de Barcelona, pp. 21-36.
- VAN DEN ABEELE, Baudouin (1994), *La Fauconnerie a moyen age: connaissance, affaitage et médecine des oiseaux de chasse d'après les traités latins*, París, Klincksieck.
- VINCKE, Johannes (1972), «Sobre la caça amb falcons pels reis de Catalunya-Aragó els segles XIII i XIV», *Estudis d'Història Medieval*, 5, pp. 55-70.